

KAROLINA PRZYSIECKA
Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk
e-mail: karolina.przysiecka@ibl.waw.pl
ORCID 0000-0001-7842-5621

DWIE KONCEPCJE RETROSPEKTYWNEJ BIBLIOGRAFII LITERACKIEJ. POLEMIKA STEFANA VRTELA-WIERCZYŃSKIEGO I ADAMA BARA¹

Karolina Przysiecka, mgr, dokumentalistka w Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Jej zainteresowania badawcze obejmują zagadnienia bibliografii i dokumentacji literackiej oraz humanistyki cyfrowej. Jest współautorką „Polskiej Bibliografii Literackiej” za lata 2001-2012.

SŁOWA KLUCZOWE: Retrospektywna bibliografia literacka. Kartoteka Bara. „Polska Bibliografia Literacka”. Stefan Vrtel-Wierczyński. Adam Bar.

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – Celem artykułu jest zaprezentowanie dwóch koncepcji retrospektywnej bibliografii literackiej, autorstwa Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i Adama Bara, oraz ich polemiki dotyczącej metody bibliograficznej z przełomu lat 40. i 50. XX w. Instytut Badań Literackich powierzył im wówczas zadanie stworzenia wspólnej metody bibliograficznej i opracowanie retrospektywnej bibliografii literackiej. Z powodu braku porozumienia między bada-

¹ Artykuł jest częścią rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Od druku do bazy danych. „Polska Bibliografia Literacka” w procesie remediacji i ewolucji literaturoznawstwa polskiego* przygotowywanej w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

czami powstały dwie osobne kartoteki. Każda z nich została stworzona według innych zasad. **Metody badań** – Do odtworzenia polemiki wykorzystano informacje z książki Jadwigi Czachowskiej *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce* oraz z dokumentów zachowanych w poznańskim oddziale Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN oraz Bibliotece Jagiellońskiej. **Wnioski** – Rozstrzygnięcie sporu dotyczącego metody bibliograficznej przyniósł proces tworzenia bazy danych dla kartoteki Bara (powstawała w latach 2012–2017). Wówczas wykonawcy projektu napotkali problemy wynikające z niekonsekwencji metody bibliograficznej przyjętej przez Bara. Dotyczyły one tych samych zasad, które krytykował Vrtel-Wierczyński. Retrokonwersja kartoteki Bara pokazała, że trafnie wskazał on wady koncepcji Bara i już w połowie XX w. do projektowania bibliografii podchodził w sposób nowoczesny.

Stefan Vrtel-Wierczyński swoją koncepcję organizacji bibliografii przedstawił po raz pierwszy w artykule opublikowanym w „Przewodniku Naukowym i Literackim” w 1917 r. Postulował w nim powołanie Instytutu Bibliograficznego w Warszawie i jego delegatur w innych miastach. Do jego głównych zadań miały należeć: opracowanie „ogólnej systematyki bibliograficznej”, czyli bibliografii specjalnych poszczególnych dziedzin wiedzy oraz bibliografii artykułów czasopism polskich (Vrtel, 1917). W następnych latach badacz rozwinął swoją koncepcję bibliografii i zaprezentował ją w 1921 r. na posiedzeniu Wydziału Filologicznego Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Referat wygłoszony wówczas został opublikowany w tym samym roku pod tytułem *Organizacja bibliografii w Polsce* (Vrtel-Wierczyński, 1921). Badacz jeszcze dwukrotnie w swoich publikacjach powracał do tej tematyki (Vrtel-Wierczyński, 1932; Vrtel-Wierczyński, 1936), ale podstawowe założenia jego koncepcji nie zmieniły się.

Propozycja Vrtela-Wierczyńskiego zakładała stworzenie spisu informacji o wszystkich publikacjach potrzebnych do badań z zakresu historii literatury. Inicjatywa Vrtela-Wierczyńskiego nie była pierwszą tego typu. Wcześniej ukazywały się polskie bibliografie literackie, ale tym razem miała powstać kompletna i wyczerpująca dokumentacja literatury polskiej, literatury obcych, nauki o literaturze oraz nauk pokrewnych. Zakres opracowywanych źródeł miał zostać rozszerzony o wszelkiego rodzaju czasopisma, w których ukazują się teksty literackie – także o prasę codzienną. W skład postulowanej bibliografii literackiej miały wejść bibliografia bieżąca i retrospektywna. Było to nowatorskie podejście do problemu organizacji bibliografii. Vrtel-Wierczyński chciał stworzyć bibliografię prezentującą całościowy obraz historii literatury, która równocześnie stałaby się inspiracją dla naukowców do poszukiwania nowych problemów badawczych.

KONCEPCJA BIBLIOGRAFII OGÓLNEJ I BIBLIOGRAFII LITERACKIEJ AUTORSTWA STEFANA VRTELA-WIERCZYŃSKIEGO

Bibliografia literacka była jednym z elementów wielkiego projektu bibliograficznego Vrtela-Wierczyńskiego wyłożonego w przywołanej już rozprawie *Organizacja bibliografii w Polsce* i wspomnianych artykułach z lat 30. XX w. Postulował on w niej opracowanie: polskiej bibliografii ogólnej, w skład której miały wejść bibliografia ogólna druków zwartych

oraz bibliografia zawartości czasopism, i przygotowanie na ich podstawie bibliografii specjalnych, przede wszystkim polskiej bibliografii literackiej bieżącej oraz retrospektywnej. Twórca projektu pragnął efektywnie wykorzystać nakład pracy bibliografów i zainicjować proces wielokrotnego wykorzystania raz przygotowanych materiałów bibliograficznych.

Zgodnie z koncepcją Vrtela-Wierczyńskiego opisy bibliograficzne do bibliografii literackiej miały być przejmowane z bibliografii ogólnej. Bibliografia literacka miała dokumentować druki zwarte, wydawnictwa zbiorowe oraz zawartość czasopism. Wykaz źródeł miał uwzględniać wszystkie rodzaje czasopism, w których znajdują się teksty literackie, także prasę codzienną. Planował stworzyć bibliografię, która poza tekstami wybitnych twórców dokumentowałaby literaturę popularną, anonimową, ludową. Dzięki temu bibliografia utrwałaby szerszy niż wcześniejsze bibliografie literackie obraz systemu literackiego w Polsce.

DWIE KONCEPCJE RETROSPEKTYWNEJ BIBLIOGRAFII LITERACKIEJ

W okresie międzywojennym Vrtel-Wierczyński podejmował w środowisku naukowym działania, które miały na celu rozpoczęcie prac nad bibliografią retrospektywną literackiej zawartości czasopism polskich. Miały być one realizowane dwutorowo: przez zespoły studentów oraz przez specjalnie powołaną instytucję zajmującą się opracowaniem bibliografii i koordynacją działań zespołów. Nie widząc szansy na pozyskanie funduszy na działalność instytucji zajmującej się wyłącznie bibliografią, zaproponował powołanie na wszystkich uniwersytetach zespołów polonistów, którzy w ramach seminariów historii literatury polskiej, według wspólnego planu, jednolitej instrukcji i metody opracowaliby bibliografię zawartości czasopism polskich (Vrtel-Wierczyński, 1928, s. 200). Badacz informował także, że rozpoczął już opracowanie czasopism polskich XIX i XX w. wraz ze studentami Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Nawiązał również w tej sprawie kontakt z Edmundem Kucharskim ze Lwowa, Stanisławem Pigionem z Krakowa oraz Manfredem Kridlem z Wilna (Czachowska, 1979, s. 108). Opracował także instrukcję dla kierowników oraz instrukcję dla pracowników. Ostatecznie w przedsięwzięciu tym wzięli udział jedynie studenci z Poznania i Wilna. Od roku akademickiego 1928/1929 słuchacze polonistyki Uniwersytetu Poznańskiego zbierali materiały z czasopism wielkopolskich XIX i XX w. (Czachowska, 1979, s. 108). Z korespondencji Vrtela-Wierczyńskiego wynika, że studenci opracowywali je przynajmniej do 1931 r.² Na Uniwersytecie Stefana Ba-

² S. Vrtel-Wierczyński (1931, 6 października). [List do Adama Bara]. Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886-1963) (Sygn. P. III-32), Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu, Poznań.

torego pracami studentów kierował M. Kridl, a sprawdzenie i poprawienie zebranych materiałów powierzył Stanisławowi Stankiewiczowi. W ten sposób opracowane zostały czasopisma wileńskie z lat 1831-1900. W lipcu 1937 r. kartki bibliograficzne zostały przekazane Vrtelowi-Wierczyńskiemu³. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił dokończenie przedsięwzięcia i połączenie zbiorów opracowanych przez studentów. Jednak Vrtel-Wierczyński, który okres okupacji spędził w Warszawie, na własną rękę kontynuował rozpoczęte prace. Opracował (prawdopodobnie w latach 1941-1943) czasopisma warszawskie oraz wileńskie z lat 1801-1830⁴.

W latach 30. XX w. badacz kontynuował starania o pozyskanie środków na utworzenie jednostki zajmującej się retrospektywną bibliografią literacką. Po współpracy ze studenckimi zespołami opracowującymi czasopisma na rzecz bibliografii, Vrtel-Wierczyński, doszedł do wniosku, że „z pracy polonistów korzystać można tylko częściowo” (Czachowska, 1979, s. 108) i konieczne jest zatrudnienie kilku płatnych pracowników. Wnioski o finansowanie tego przedsięwzięcia składał kolejno w: Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Poznaniu (w 1930 r.), Zarządzie Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (w 1931 r.), Kasie im. Mianowskiego w Warszawie, Zarządzie Funduszu Kultury Narodowej w Warszawie (w 1932 r.) i w Komitecie Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskiego w Wilnie (w 1932 r.) (Czachowska, 1979, s. 107-108). Żadna z tych instytucji nie udzieliła wsparcia Vrtelowi-Wierczyńskiemu.

Równolegle do prób pozyskania funduszy, w latach 1930-1932, Vrtel-Wierczyński prowadził korespondencję z Adamem Barem dotyczącą jego udziału w pracach nad retrospektywną bibliografią literacką, organizacji pracy i zakresu tematycznego bibliografii. Z zachowanych listów wynika, że Vrtel-Wierczyński zapoznał Bara ze swoją koncepcją, zakładającą pracę zespołów z kilku ośrodków akademickich opracowujących lokalne czasopisma, realizujących wspólny plan działań według jednej metody i tworzących wspólnie retrospektywną bibliografię literacką. Przesłał Barowi projekty instrukcji dla zbierających materiałów oraz dla kierowników. W drugiej instrukcji uwzględnił uwagi Bara dotyczące monograficznego sposobu opracowywania czasopism. W związku z tym, że Vrtelowi-Wierczyńskiemu przed II wojną światową nie udało się pozyskać środków finansowych na opracowanie retrospektywnej bibliografii literackiej, przedsięwzięcie to nie zostało wówczas zrealizowane.

W 1943 r. w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie Bar podjął pracę nad *Retrospektywną bibliografią literackiej zawartości czasopism XIX i XX wieku* (do

³ Kartki bibliograficzne zachowały się i są przechowywane w poznańskim oddziale Archiwum PAN: Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886-1963) (Sygn. P. III-32), Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu, Poznań.

⁴ Ten materiał także się zachował i jest przechowywany w poznańskim oddziale Archiwum PAN (zasób jak wyżej).

1939 r.). W 1948 r. kartoteka zawierała 250 tys. kartek bibliograficznych. W tym samym roku powołany został Instytut Badań Literackich (dalej IBL), którego zadaniem było m.in. opracowanie bieżącej i retrospektywnej bibliografii literackiej. Ze względu na to, że Vrtel-Wierczyński i Bar już wcześniej podejmowali próby opracowania retrospektywnej bibliografii literackiej, Instytut zaproponował im zatrudnienie i kontynuowanie tego przedsięwzięcia. W ramach IBL powstały dwie pracownie bibliograficzne, które miały współpracować ze sobą. Krakowska Pracownia Bibliograficzna pod kierownictwem Bara kontynuowała opracowywanie retrospektywnej bibliografii literackiej, a Poznańska Pracownia Bibliograficzna, której kierownikiem był Vrtel-Wierczyński – oprócz bibliografii bieżącej („Polskiej Bibliografii Literackiej”, dalej PBL) – miała gromadzić materiały do retrospektywnej bibliografii literackiej. Zgodnie z przyjętym założeniem obie kartoteki retrospektywne miały tworzyć całość. Vrtel-Wierczyński już w swojej koncepcji z 1921 r. zakładał, że opracowanie kompletnej bibliografii literackiej bieżącej i retrospektywnej będzie wymagało podzielenia zadań między kilka ośrodków naukowych oraz dobrej organizacji. Dlatego zespoły tworzące bibliografie miały realizować jeden plan działania zgodnie z jednolitą metodą. Tę strategię opracowania retrospektywnej bibliografii literackiej wcielił w życie IBL.

Jednym z zadań kierowników obu pracowni było ustalenie wspólnych zasad organizacji pracy i metody bibliograficznej. W latach 1949-1950 prowadzili w tej sprawie polemikę. Przebieg tej dyskusji jako pierwsza zrekonstruowała J. Czachowska (Czachowska, 1979, s. 153-164). Dzięki jej ustaleniom wiadomo, że nie udało się opracować jednej kompletnej retrospektywnej bibliografii literackiej i połączyć obu kartotek w całość, ponieważ Vrtel-Wierczyński i Bar mieli odmienne poglądy na temat zakresu rejestrowanych publikacji, układu przyszłej bibliografii oraz podziału zadań między pracowniami. Postanowiłam powrócić do polemiki Vrtela-Wierczyńskiego i Bara, ponieważ przeprowadzona w latach 2012-2017 retrokonwersja *Retrospektywnej bibliografii literackiej zawartości czasopism XIX i XX w. (do 1939 r.)* (zwyczajowo nazywanej kartoteką Bara) do postaci bazy danych rzuca nowe światło na spór dotyczący metody bibliograficznej retrospektywnej bibliografii literackiej.

Bar chciał, aby pracami kierowała pracownia krakowska, której zadaniem miało być opracowanie czasopism z lat 1850-1939. Pracowni poznańskiej przypadłoby opracowanie czasopism ukazujących się od XVIII w. do 1850 r. oraz periodyków wielkopolskich, pomorskich i śląskich. Systematyzacją miałyby zająć się pracownia krakowska. Vrtel-Wierczyński nie chciał zgodzić się na to, aby któraś z pracowni pełniła funkcję centrali i proponował następujący podział czasopism: pracownia poznańska: wiek XVIII – 1863 r.; pracownia krakowska: lata 1864-1919; obie pracownie: lata 1919-1944 (Czachowska, 1979, s. 153-154). Porozumienie między pracow-

niami zostało zawarte 27 czerwca 1950 r. w czasie konferencji w Warszawie. Ustalony został następujący zasięg chronologiczny czasopism: pracownia poznańska: wiek XVIII – 1863 r. oraz wszystkie czasopisma wielkopolskie, pomorskie i śląskie ukazujące się od XVIII w. do 1939 r.; pracownia krakowska: 1864-1939 r. Obie pracownie miały opracować bibliografię literacką za okres 1939-1944 (Czachowska, 1979, s. 154). Wówczas uzgodniono także, że kierownicy pracowni w lipcu 1950 r. opracują wspólną instrukcję zbierania materiałów bibliograficznych. W tym celu badacze przygotowali instrukcje, ale po zapoznaniu się z nimi okazało się, że mają odmienne koncepcje bibliografii retrospektywnej i sposobów jej tworzenia. W kolejnych miesiącach wymienili wiele listów i trzy dokumenty zawierające szczegółowe uwagi dotyczące projektów instrukcji opracowywania retrospektywnej bibliografii literackiej⁵. Drogą korespondencyjną prowadzili ożywioną dyskusję dotyczącą metody bibliograficznej, ale nie udało im się osiągnąć porozumienia.

Bar wzorował się na *Literaturze polskiej* Gabriela Korbuta. Zorganizował bibliografię retrospektywną wokół obszernych haseł osobowych, co wiązało się z tworzeniem równorzędnych kartek bibliograficznych (kiedy na kartce znajdowało się kilka nazwisk, np. twórcy, autora, tłumacza, redaktora, kopie kartki bibliograficznej musiały znaleźć się w hasle osobowym każdej z tych osób). Zakładał pomijanie tekstów anonimowych oraz przekładów z literatury obcych. Selekcji miała podlegać krytyka literacka, prace krytyczne i historycznoliterackie poświęcone literaturom obcym. Planował uwzględnianie w bibliografii druków zwartych, rękopisów i ikonografii (Czachowska, 1979, s. 154-155).

Odmienne podejście do układu bibliografii miał Vrtel-Wierczyński. Postulował zorganizowanie bibliografii retrospektywnej na wzór PBL, czyli z zastosowaniem wielopoziomowej struktury działów podmiotowych i przedmiotowych. Badacze mieli inne poglądy dotyczące m.in.: układu bibliografii i tworzenia równorzędnych kartek bibliograficznych, zasad selekcji materiałów oraz zapisu źródła bibliograficznego. Vrtel-Wierczyński krytykował zalecenie Bara dotyczące układu krzyżowego i tworzenia zdublowanych kartek bibliograficznych. Proponował układ systemowy i zastąpienie kartek równorzędnych indeksem osobowym (Czachowska, 1979, s. 156). Dodatkowo zwracał uwagę na proponowane przez Bara odstępstwa od zasad tworzenia kartek równoległych. Bar zalecał zwielokrotowanie równoległych kartek zawierających opisy bibliograficzne tekstów

⁵ Vrtel-Wierczyński 4 września 1950 r. wystąpił Barowi *Uwagi kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej*. 20 września 1950 r. Bar przekazał Vrtelowi-Wierczyńskiemu dokument *W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instrukcji zaproponowanej przez Krakowską Pracownię Bibliograficzną*. Vrtel-Wierczyński przygotował *Odpowiedź na pismo polemiczne p. dra Bara pt. W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instrukcji zaproponowanej przez Krakowską Pracownię Bibliograficzną* datowaną na 8 października 1950 r.

z czasopism i kierowanie ich pod hasła wszystkich osób występujących na kartce. Natomiast w przypadku kartek zawierających opisy bibliograficzne druków zwartych, powyższa zasada miałaby być stosowana tylko wówczas, gdy autorem książki jest wybitny historyk literatury⁶.

Badacze mieli inne propozycje dotyczące selekcji materiałów. Vrtel-Wierczyński proponował, aby w hasłach wybitnych pisarzy uwzględniać drobne artykuły z czasopism współczesnych pisarzowi. Natomiast Bar zalecał jakościową selekcję drobnych artykułów. Vrtel-Wierczyński w *Uwagach kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej* zacytował fragment instrukcji Bara „Nie należy jednak w ten sposób rozpisywać drobnych ustępów, lub dłuższych ale nic nie dających, lub autorów pośledniejszych” i nie zgadzał się na to. Uważał, że „ocena historyczno-literacka i wartościująca nowatorstwo rejestrowanego artykułu”⁷ nie należy do zadań bibliografa. Bar odniósł się do tego zarzutu, pisząc: „Jestem innego zdania, bibliograf musi być pracownikiem naukowym doskonale orientującym się w zagadnieniach, idącym z prądem czasu, które reprezentuje, a nie jakąś bezmyślną maszyną, i dlatego musi się bronić przed szczegółami, które mogą zniszczyć jego prace i utopić jego wysiłki, opierając się właśnie na swojej wiedzy”⁸.

Obaj bibliografowie zalecali stosowanie skrótów tytułów źródeł czasopiśmienniczych. Jednak Vrtel-Wierczyński proponował, aby ustalić system tworzenia skrótów wyrazów powtarzających się w tytułach czasopism, np. kurier, dziennik, gazeta, oraz skrótów konwencjonalnych. Ponadto nie chciał zgodzić się na notowanie jedynie roku i numeru oraz podawanie stron tylko w szczególnych przypadkach. Uważał, że strony powinny być podawane zawsze, bo to ułatwi użytkownikom bibliografii odnajdowanie artykułów w czasopismach, szczególnie na wielkich stronach dzienników⁹.

W kwestiach merytorycznych bibliografowie różnili się w sprawach dokumentowania recepcji literatur obcych w Polsce, zagadnień teatralnych, utworów anonimowych i stosowania oznaczeń gatunkowych. Vrtel-Wierczyński krytykował zamysł Bara, według którego bibliografia retrospektywna zawartości czasopism polskich miała być wzorowana na *Literaturze polskiej* Korbuta. Wskazywał na to, że podstawowym celem publikacji Korbuta – w odróżnieniu od bibliografii retrospektywnej – nie

⁶ S. Vrtel-Wierczyński, *Uwagi kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej. Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886-1963)* (Sygn. P. III-32), Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu, Poznań.

⁷ Tamże.

⁸ A. Bar, *W sprawie krytyki Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instrukcji zaproponowanej przez Krakowską Pracownię Bibliograficzną*. (Sygn. Przyb. 84/75, K. 71). Biblioteka Jagiellońska, Kraków.

⁹ S. Vrtel-Wierczyński, *Uwagi kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej. Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886-1963)* (Sygn. P. III-32), Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu, Poznań.

było zewidencjonowanie całej twórczości literackiej pisarza, a stworzenie słownika historii literatury polskiej, zawierającego przede wszystkim informacje biograficzne, dotyczące rękopisów, pierwodruków oraz najważniejszych kolejnych wydań utworów. Zwracał również uwagę na to, że Korbut przyjął inny sposób komponowania opisu bibliograficznego: „Rezygnuje Korbut zupełnie z rzetelnego opisu bibliograficznego, z nawiasów, numeracji, odsyłaczy itp., posługując się niejednokrotnie metodą opisową w informowaniu o książkach, czy artykułach omawiających jakieś zagadnienie czy jakiegoś pisarza. Nic zresztą dziwnego, gdyż Korbut nie zawsze docierał do pozycji, o których donosi, a wiadomości o nich czerpał niejednokrotnie u drugiej ręki”¹⁰.

Vrtel-Wierczyński był zwolennikiem tworzenia opisu bibliograficznego według określonego i powtarzalnego schematu, który uwzględniał wszystkie informacje ułatwiające lokalizację oraz identyfikację tekstu.

W przypadku materiałów dotyczących literatur obcych, Bar proponował rejestrowanie przekładów tekstów obcych literackich i alfabetyczne ułożenie ich według nazwisk obcych twórców bez podziału na literatury obce. Opracowania na temat literatur obcych ukazujące się w Polsce w książkach i w czasopiśmie miały być pomijane (w myśl nazwiskowego układu bibliografii). Vrtel-Wierczyński uważał to za „wielki błąd i dotkliwą lukę w zakresie bibliografii”¹¹. Słusznie zwracał Barowi uwagę na to, że „zainteresowanie literaturami obcymi miało ogromny wpływ na kształtowanie się naszej [polskiej] twórczości literackiej. Zainteresowanie to objawiało się nie tylko poprzez tłumaczenie, ale także poprzez rozmaite rozprawy krytyków czy historyków literatury”¹². Ponadto badacz był zaniepokojony tym, że zespół Bara przez pewien czas nie odnotowywał tłumaczeń literatur obcych ukazujących się w czasopiśmie, więc bez opracowania niektórych czasopiśm ponownie, nie można byłoby mówić o wyczerpującym wykazie tłumaczeń literatur obcych.

Vrtel-Wierczyński krytykował także niejednorodne zasady dotyczące rejestrowania materiałów dotyczących zagadnień teatralnych. Bar w swojej instrukcji pisał: „Notuje się recenzje druków zwartych i przedstawień teatralnych współczesne – ale nie wszystkie. Należy pomijać recenzje drobne, zwłaszcza niepodpisane, zamieszczane w czasopiśmie mało-wartościowych, np. niektórych prowincjonalnych. Z recenzji drobnych należy notować tylko podpisane przez wybitnych pisarzy. Z niewspółczesnych, późniejszych notować tylko posiadające charakter studiów lub

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

obszerniejszych rozważań, albo też pisane przez wybitnych autorów (Boy-Żeleński, Lorentowicz)¹³.

Poznański badacz stwierdził, że takie ujęcie sprawy pozbawi bibliografię recenzji sztuk takich autorów niewspółczesnych, jak np. Moliere, Szekspir czy Słowacki. Dodatkowo wskazywał na nieuwzględnianie przez Bara na kartce bibliograficznej nazwy teatru, w którym sztuka była grana, czasu jej wystawiania oraz nazwiska reżysera. Krytykował takie podejście, ponieważ recenzja teatralna nie odnosi się jedynie do tekstu literackiego, a uwzględnia zagadnienia takie jak aktorstwo, reżyseria, muzyka, plastyka (scenografia). Poza wymienionymi argumentami, nieuwzględnienie tych elementów utrudniłoby identyfikację spektaklu¹⁴.

Kierownik poznańskiego zespołu krytycznie odnosił się do fragmentów instrukcji autorstwa Bara, w których ten nakazywał pomijanie anonimowych tekstów literackich oraz tłumaczeń. Argumentował, że zagadnienia te są „bardzo ważne dla badaczy i nie można ich pomijać, choć czasem autorzy owych anonimowych tekstów nie są jeszcze znani”¹⁵. Powoływał się na znaczenie dzieł anonimowych w literaturze staropolskiej czy XIX-wiecznej. W ten sposób bibliografia retrospektywna przygotowana według zaleceń Bara pomijała materiał, który mógłby posłużyć historykom literatury do prowadzonych przez nich badań.

Vrtel-Wierczyński uważał, że pomijanie oznaczenia gatunkowego będzie utrudnieniem w przypadku haseł twórców, którzy swej działalności nie ograniczali do pisania utworów jednego gatunku. Zwracał także uwagę na wybiórcze stosowanie oznaczeń gatunku, tylko do odróżnienia innych niż prozatorskie tekstów tego samego twórcy publikowanych w tym samym numerze czasopisma lub w książce¹⁶, o czym Bar w swojej instrukcji pisał tak: „Jeżeli w jednej książce czy numerze czasopisma spotyka się wiersze i prozę jednego i tego samego autora, należy osobno notować prozę a osobno wiersze i w tym ostatnim wypadku dać w prawym rogu u dołu adnotację »w.«”¹⁷.

Vrtel-Wierczyński uważał, że wskazane przez niego niekonsekwencje są tym dotkliwsze, że zespół Bara do lata 1950 r., zebrał już 900 tys. kartek bibliograficznych. W tej sytuacji zdaniem Vrtela-Wierczyńskiego jakość zebranego materiału była wątpliwa, a usunięcie wspomnianych usterek metody gromadzenia kartek bibliograficznych wiązałoby się z ponownym

¹³ A. Bar, *Instrukcja dla bibliografii retrospektywnej, obowiązująca w „Pracowniach Bibliograficznych” krakowskiej i poznańskiej*. (Sygn. Przyb. 84/75, K. 37). Biblioteka Jagiellońska, Kraków.

¹⁴ S. Vrtel-Wierczyński, *Uwagi kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej. Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886-1963)* (Sygn. P. III-32), Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu, Poznań.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ A. Bar, *Instrukcja dla bibliografii retrospektywnej, obowiązująca w „Pracowniach Bibliograficznych” krakowskiej i poznańskiej*. (Sygn. Przyb. 84/75, K. 37). Biblioteka Jagiellońska, Kraków.

opracowaniem czasopism przerobionych już przez zespół krakowski¹⁸. Wobec tego konieczne było zawarcie porozumienia między kierownikami pracowni poznańskiej i krakowskiej. W innym przypadku, jak pisał Vrtel-Wierczyński, „wydana przez nas »Bibliografia literatury polskiej« będzie niepełna, będzie zrobiona po dyletancku”¹⁹. Niestety, mimo prób, nie udało się wypracować wspólnych zasad opracowania retrospektywnej bibliografii literackiej. Kartoteki do dziś funkcjonują jako osobne zbiory. Zaistnienie w latach 50. XX w. tej polemiki, świadczy o tym, że metoda bibliograficzna Korbuta miała jeszcze silną pozycję, a walory koncepcji Vrtela-Wierczyńskiego nie były powszechnie znane i doceniane.

Wydaje się, że rozstrzygnięcie tego sporu przyniósł dopiero proces tworzenia bazy danych dla kartoteki Bara, co miało miejsce w latach 2012-2017. Wówczas w IBL PAN prowadzony był projekt „Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN”²⁰, w ramach którego w programie MAK powstała baza danych. W tym okresie opracowano koncepcję bazy danych, schemat tworzenia rekordów na podstawie kartek bibliograficznych i wprowadzono do bazy połowę zawartości kartoteki Bara. Baza jest dostępna pod adresem: <http://bar.ibl.waw.pl/>. Obejmuje hasła osobowe od litery A do N (bez hasła Adam Mickiewicz). Po wprowadzeniu rekordów do bazy danych kartki bibliograficzne zostały ponownie wcielone do kartoteki, która nadal stanowi całość²¹.

W toku prac wykonawcy projektu napotkali problemy. O ich powodach pisał Jerzy Kandziora w wewnętrznej recenzji internetowej bazy danych bibliografii Bara²². Były nimi nie dość staranna ewidencja materiału dokonana przez Bara i jego współpracowników oraz niekonsekwencje metody bibliograficznej²³. Jako przykłady tej niekonsekwencji Kandziora podał „przypadki różnego szeregowania elementów cytaty wydawniczej, takich jak rocznik, rok, numer, w obrębie tego samego pisma”, niewyodrębnianie dodatków do czasopism lub traktowanie ich jako tytuły podstawowe czasopism²⁴. Jednym z powodów trudności w opracowaniu bazy danych dla bibliografii Bara było podstawowe założenie przyjęte przez jej

¹⁸ S. Vrtel-Wierczyński, *Uwagi kierownika Pracowni Poznańskiej o Instrukcji Pracowni Krakowskiej. Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886=1963)* (Sygn. P. III-32), Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu, Poznań, Polska.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Projekt „Zintegrowana Baza Bibliograficzna IBL PAN” nr 11H 11 027080, zrealizowany w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Kierownik projektu: dr Joanna Krauze-Karpińska, redaktor merytoryczny: dr Maciej Pieczyński.

²¹ Dzięki przyznaniu w 2022 r. grantu na realizację projektu „Zintegrowana baza bibliograficzna e-ZBB IBL PAN – kontynuacja projektu” nr 11H 20 0298 88, którego kierownikiem jest dr Maciej Pieczyński w najbliższych latach baza danych zostanie wzbogacona o brakujące rekordy.

²² J. Kandziora, *Recenzja bazy internetowej IBL PAN „Bibliografia Bara”. Maszynopis. Materiały Jerzego Kandziory*, Poznań, Polska.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

twórcę dotyczące hasłowania osobowego i układu krzyżowego bibliografii. Kandziora trafnie wskazał, że w ten sposób „zagadnienia przedmiotowe schodziły u niego [Bara] na plan dalszy, sprawą zaś najważniejszą czynił w swej instrukcji skrupulatne rozpisywanie pojedynczego zapisu na dwa lub więcej haseł nazwiskowych”²⁵. Badacz podkreślił także fakt, że „Bar nie przewidywał stosowania indeksów rzeczowych i osobowych, ani też końcowego numerowania pozycji, co pozwalałoby na stosowanie odsyłaczy i stworzenie indeksów”²⁶. W ten sposób jedyną możliwością przeszukiwania bibliografii było analizowanie haseł osobowych. Chcę zauważyć, że już w 1950 r. Vrtel-Wierczyński przewidywał, że niektóre rozwiązania proponowane przez Bara są błędne. Zwracał uwagę na te same kwestie, które w czasie tworzenia bazy danych przysporzyły problemów jej twórcom. Przypomnę, że krytykował wówczas tworzenie równorzędnych kartek bibliograficznych, zasady zapisywania źródła bibliograficznego, zorganizowanie bibliografii w oparciu o hasła osobowe w układzie krzyżowym, marginalizowanie zagadnień rzeczowych, nieuwzględnianie informacji umożliwiających identyfikację, takich jak na przykład nazwa teatru, data wystawienia spektaklu. Świadczy to o tym, że Vrtel-Wierczyński już w połowie XX w. do projektowania bibliografii podchodził w sposób nowoczesny. Widział konieczność stworzenia uniwersalnego narzędzia umożliwiającego zaprezentowanie działalności twórczej osób, ale także wszelkich aspektów systemu literackiego i naukowego. Bibliografia miała umożliwiać prowadzenie zróżnicowanych badań literaturoznawczych (nie tylko na temat osób).

Aby dostosować bibliografię retrospektywną do współczesnych możliwości wyszukiwawczych i oczekiwań użytkowników, w bazie danych wprowadzone zostały dodatkowe kryteria wyszukiwawcze. Oprócz nazwiska są to: tytuł, temat, rok wydania, czasopismo, gatunek. Istnieje również możliwość przeprowadzenia wyszukiwania zaawansowanego, które łączy wymienione kryteria. Wymagało to uzupełnienia kart bibliograficznych i niejednokrotnie weryfikacji informacji zapisanych przez dokumentalistów opracowujących bibliografię w formie papierowej. Na potrzeby bazy danych zespół realizujący projekt stworzył listy tematów i gatunków (pierwotnie stosowano tylko kilka określeń gatunków i w dodatku niekonsekwentnie). Były tworzone na bieżąco, zawierają pozycje wykorzystane w opisach bibliograficznych wprowadzonych do bazy²⁷.

W czasie tworzenia bazy danych, układ krzyżowy kartoteki okazał się problematyczny. Kartoteka przygotowana według metody bibliograficznej Bara nie mogła zostać wprowadzona do programu komputerowego

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Rozmowy z dr hab. Joanną Krauze-Karpińską, prof. IBL PAN i dr Maciejem Pieczyńskim 25 maja 2021 i 13 grudnia 2021. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

w pierwotnej formie. Zespół, chcąc dostosować materiał bibliograficzny do realiów bazy danych, na podstawie informacji z kartek bibliograficznych oraz pozyskanych w czasie kwerend w Bibliotece IBL PAN i bibliotekach cyfrowych uzupełniał opisy bibliograficzne o informacje umożliwiające identyfikację (np. nazwy teatrów, nazwiska reżyserów w przypadku recenzji teatralnych), a także inne dane wykorzystane później do hasłowania tematycznego²⁸. Dzięki sprawdzeniu czasopism z autopsji, w bazie danych znacznie rozwinięta została klasyfikacja gatunków, o którą już w latach 50. XX w. wnioskował Vrtel-Wierczyński.

RETROSPEKTYWNA BIBLIOGRAFIA LITERACKA ZAWARTOŚCI CZASOPISM OGÓLNOPOLSKICH (DO 1863 R.) ORAZ WIELKOPOLSKICH, POMORSKICH I ŚLĄSKICH

W Poznaniu prace nad retrospektywną bibliografią literacką zawartości czasopism prowadzone były w latach 1948-1953 oraz przez trzy miesiące w 1956 r. Dokumentaliści pod kierownictwem Vrtela-Wierczyńskiego na potrzeby tego przedsięwzięcia opracowali 200 czasopism ogólnopolskich do 1863 r. oraz wielopolskich, pomorskich i śląskich ukazujących się od początku piśmiennictwa do 1939 r., z czego tylko 72 czasopisma zostały opracowane kompletnie. Do dnia dzisiejszego prace nad pozostałymi czasopismami nie zostały ukończone. Bibliografia zawiera ok. 130 tys. kartek bibliograficznych. W 1956 r. przeprowadzona została częściowa systematyzacja kartoteki. Zgodnie z założeniami Vrtela-Wierczyńskiego bibliografia ma układ podmiotowo-przedmiotowy. Materiał bibliograficzny podzielony jest na działy: Literatura polska i Literatury obce (podział według literatur, a w ramach nich hasła osobowe w porządku alfabetycznym). Dział Literatura polska ma rozbudowaną strukturę, w skład której wchodzi: Hasła osobowe ułożone w porządku alfabetycznym; Utwory anonimowe w porządku alfabetycznym; Hasła rzeczowe zgrupowane w następujących poddziałach: Bibliologia; Film; Instytucje, organizacje, biblioteki, szkoły towarzystwa (w porządku alfabetycznym nazw); Językoznawstwo; Literatura (obejmuje m.in. zagadnienia teorii literatury, literatury dla dzieci i młodzieży, literatury ludowej i folkloru, pieśni, przekładów, regionalizmu oraz tematy i motywy); Historia literatury; Nauka; Radio; Stosunki Polski z zagranicą; Wydawnictwa zbiorowe i seryjne; Czasopiśmiennictwo; Teatr²⁹. Jak dotąd omawiana retrospektywna bibliografia literacka nie została ukończona. Zebrane do tej pory kartki

²⁸ Tamże.

²⁹ T. Tyszkiewiczówna, E. Mendelska (1956, 5 maja). Stan kartoteki retrospektywnej w Pracowni Bibliograficznej IBL w Poznaniu. Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich PAN w Poznaniu, Poznań, Polska.

bibliograficzne nie zostały także zeskanowane ani opracowane w formie bazy danych. Kartoteka w formie nadanej jej w 1956 r. jest przechowywana w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu i udostępniana badaczom.

WNIOSKI

Retrokonwersja kartoteki Bara oraz problemy wynikające z niekonsekwencji metody bibliograficznej stworzonej przez krakowskiego badacza, z jakimi musiał zmierzyć się zespół tworzący bazę danych, pokazują, że w sporze o układ retrospektywnej bibliografii literackiej, metodę bibliograficzną oraz zakres rejestrowanych publikacji rację miał Vrtel-Wierczyński. Krytykował zasady ustalone przez Bara, które po latach okazały się wadami tego projektu, które utrudniały stworzenie bazy danych. Swoją koncepcję bibliografii literackiej Vrtel-Wierczyński zrealizował w postaci PBL.

O jej słuszności i nowatorstwie świadczy udany proces tworzenia bazy danych dla PBL, który przeprowadzony został pod koniec lat 90. XX w. Baza danych dostępna jest pod adresem: <https://pbl.ibl.poznan.pl/dostep/>. Metoda bibliograficzna PBL w łatwy sposób została dostosowana do wymogów bazy danych. Wiązało się to jedynie z niewielkimi modyfikacjami³⁰. Biorąc pod uwagę organizację rekordów bibliograficznych i sposób ich wyświetlania na stronie internetowej, w realiach bazy danych powstała wierna rekonstrukcja drukowanych tomów bibliografii, wzbogacona o nowe funkcje. Przeniesiono układ systemowy umożliwiający przeglądanie zawartości działów rzeczowych oraz indeksy osobowy i rzeczowy, które stały się kryteriami wyszukiwawczymi. Zaadaptowano także schematy tworzenia opisów bibliograficznych stosowane w drukowanych tomach PBL. Koncepcja bibliografii literackiej Vrtela-Wierczyńskiego okazała się innowacyjna i przekraczająca czas, w którym powstała. Badacz zmarł w 1963 r., więc nie mógł przewidzieć tego, jak upowszechnienie komputerów oraz Internetu zmieni metody i narzędzia organizacji wiedzy. Jednak stworzył metodę bibliograficzną, która otworzyła PBL drogę do retrokonwersji.

BIBLIOGRAFIA

Czachowska, J. (1979). *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

³⁰ Rozmowa z Maciejem Matysiakiem, programistą i twórcą bazy danych PBL przeprowadzona 20 kwietnia 2021. Rozmawiała Karolina Przysiecka.

- Sandecki, Jan (2007). *Stefan Vrtel-Wierczyński. W kręgu bibliografii i bibliotekarstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Szymańska, Z. (2010). Bibliografia literacka w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (1948-2010) – geneza, dokonania, perspektywy. *Biblioteka*, nr 14, s. 77-107 [dostęp: 28.08.2023]. Dostępny w WWW: https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/d6553_d1a-b36e-402d-b177-943dee6d025b/content.
- Vrtel, S. (1917). Organizacja bibliografii. W sprawie Polskiego Instytutu bibliograficznego. *Przewodnik Naukowy i Literacki*, 673-685.
- Vrtel-Wierczyński, S. (1932). O bibliografię literacką czasopism polskich. *Nauka Polska*, r. 16, 82-85.
- Vrtel-Wierczyński, S. (1928). O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii. *Przeгляд Biblioteczny*, 3, 190-209.
- Vrtel-Wierczyński, S. (1936). Organizacja bibliografii polskiej. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie: dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku: referaty*. [Cz. 1]. Warszawa, s. 235-265.
- Vrtel-Wierczyński, S. (1921). *Organizacja bibliografii w Polsce. Rzecz czytana na posiedzeniu Wydziału Filologicznego Towarzystwa Naukowego we Lwowie, dn. 7 lutego 1921*. Lwów: Nakład Księgarni Gubrynowicza i Syna Drukarnia „Słowa Polskiego”.

Materiały archiwalne

Biblioteka Jagiellońska. Bar Adam. Sygn. Przyb. 84/75.

Materiały Jerzego Kandziory.

Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich PAN w Poznaniu.

Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu. Materiały Stefana Vrtela-Wierczyńskiego (1886–1963). Sygn. P. III-32.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 30 sierpnia 2023 r.

KAROLINA PRZYSIECKA

Institute of Literary Research of Polish Academy of Sciences

e-mail: karolina.przysiecka@ibl.waw.pl

ORCID 0000-0001-7842-5621

TWO CONCEPTS OF RETROSPECTIVE LITERARY BIBLIOGRAPHY. A POLEMIC BETWEEN STEFAN VRTEL-WIERCZYŃSKI AND ADAM BAR

KEYWORDS: Retrospective literary bibliography. Adam Bar file. Polish Literary Bibliography. Stefan Vrtel-Wierczyński. Adam Bar

ABSTRACT: Thesis/Objective – The objective of the article is to present two concepts of retrospective literary bibliography by Stefan Vrtel-Wierczyński and Adam Bar and their polemic concerning the bibliographic method at the turn of the 1940s and 1950s. At that time the Institute of Literary Research entrusted them with the task of creating a common bibliographic method and developing a retrospective literary bibliography. The researchers were not able to reach an agreement, and, as a result, created two separate files. Each of them was created according to different rules. **Research method** – In order to recreate the polemic the author used pieces of information from *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce* by Jadwiga Czachowska as well as documents from The Archives of the Polish Academy of Sciences in Poznan, the Department of Current Bibliography of the Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences and the Jagiellonian Library. **Conclusions** – The dispute over the bibliographic method was resolved with the process of creating a database for Bar's file (2012-2017). The contractors of that project met some problems resulting from the bibliographic method used by Adam Bar. They were related to the very same rules criticized by Stefan Vrtel-Wierczyński. The retro-conversion of Adam Bar file proved that Stefan Vrtel-Wierczyński had accurately indicated the faults of Adam Bar's concepts and was able to design a modern bibliography already in the mid-twentieth century.